

СТРУКТУРА І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННОГО ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

У статті обґрунтовано структуру криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла та зміст її елементів. До її складу запропоновано включити типові відомості про предмет і обстановку злочину, особу злочинця, особу потерпілого, способи та сліди злочину. Підкреслено практичне значення криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 162 Кримінального кодексу України, для побудови відповідної методики розслідування та безпосередньо в діяльності з досудового розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, порушення недоторканності житла, досудове розслідування, кримінальне провадження.

В статті обґрунтовано структуру криміналістической характеристики преступного нарушения неприкосновенности жилища и содержание ее элементов. В ее состав предложено включить типичные сведения о предмете и обстановке преступления, личности преступника, личности потерпевшего, способах и следах преступления. Подчеркнуто практическое значение криміналістической характеристики преступления, предусмотренного ст. 162 Уголовного кодекса Украины, для построения соответствующей методики расследования и непосредственно в деятельности по досудебному расследованию данного вида преступлений.

Ключевые слова: криміналістическая методика, криміналістическая характеристика, нарушение неприкосновенности жилища, досудебное расследование, уголовное производство.

The article substantiates the structure of the criminalistic characteristics of the criminal violation of the inviolability of the home and the content of its elements. It is proposed to include typical information about the subject and situation of the crime, the identity of the offender, the identity of the victim, the methods and traces of the crime. The practical significance of the forensic characterization of the crime provided for in Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine, for the construction of an appropriate investigation methodology and directly in the pre-trial investigation of this type of crime.

Key words: forensic methodology, forensic characteristics, violation of the inviolability of the home, pre-trial investigation, criminal proceedings.

Вступ. Згідно зі ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Зокрема, крім чітко визначених невідкладних випадків, не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [1]. Ефективному захисту зазначеного права людини сприяє кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла, встановлена у ст. 162 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Вона настає за «незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, та так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян» [2]. Отже, одним із завдань органів правопорядку щодо реалізації обов'язків держави перед людиною є своєчасне виявлення, розслідування вказаних злочинів, а також запобігання їм. Тому досудове розслідування порушення недоторканності житла має здійснюватись на належному рівні.

Водночас аналіз статистичної інформації дає підстави для ствердження того, що ефективність протидії злочинним порушенням недоторканності житла з боку органів досудового розслідування є недостатньою. Так, у 2016–2017 роках було зареєстровано 3 673 кримінальних проваджень за ст. 162 КК України. Водночас про підозру повідомлено 1 751 особі, а до суду з обвинувальним актом спрямовано 1 585 проваджень, що склало близько 43% від їх загальної кількості. Наведена обставина свідчить про наявність певних труднощів у діяльності органів досудового розслідування в цьому напрямі, що вимагає розроблення окремої видової криміналістичної методики, однією з важливих складових частин якої є криміналістична характеристика відповідного злочину.

Слід зазначити, що загальні теоретичні проблеми методики розслідування, зокрема криміналістичної характеристики злочинів, досить ґрунтовно висвітлені наукових працях А.Ф. Волобуєва, М.В. Даньшина, В.А. Журавля, І.І. Когутича, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, М.В. Салтєвського, Р.Л. Степанюка, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура та інших вітчизняних науковців.

Проте питанням розслідування злочинів проти особистих прав громадян до цього часу значної уваги не приділялось. Залишається не розробленою вченими й окрема методика розслідування порушень недоторканності житла (ст. 162 КК України) та відповідна криміналістична характеристика цих злочинів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення структури криміналістичної характеристики злочинних порушень недоторканності житла як елемента окремої методики розслідування вказаного виду злочинів, а також її практичного значення.

Результати дослідження. Проблема криміналістичної характеристики злочинів вже понад п'ятдесят років не втрачає актуальності в наукових дослідженнях. Попри солідну кількість праць з цієї тематики, до цього часу існують суперечності насамперед щодо змісту та практичного значення означеної наукової категорії. Сумніви з цього приводу надали підстави багатьом вченим заперечувати доцільність включення цієї структурної частини до окремої криміналістичної методики взагалі.

Так, наприклад, Р.С. Белкін зробив висновок, що криміналістична характеристика злочину не виправдала покладених на неї надій учених і практиків, вичерпалася, і з реальності, якою вона уявлялась усі ці роки, перетворилась в ілюзію, криміналістичний фантом [3, с. 223].

Такий підхід не був підтриманий українськими криміналістами.

Зокрема В.А. Журавель вважає непереконливими аргументи щодо неможливості виявити кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики, доцільності заміни її в структурі окремої методики розслідування на обставини, що підлягають з'ясуванню. На думку науковця, такі судження є дискусійними, мають альтернативні варіанти вирішення і ні в якому разі не свідчать про зневіру в криміналістичній характеристиці злочину. У науковому плані саме вона є теоретичною концепцією, основою побудови інформаційно-пізнавальної моделі певних груп, видів та підвидів злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування [4, с. 141–144].

Р.Л. Степанюк визнає, що на сьогодні можливості розроблення криміналістичних характеристик багатьох категорій злочинів у вигляді систем узагальнених даних про їх ознаки з відображенням закономірних зв'язків статистичного характеру між елементами є обмеженими. Проте це не означає доцільність відмови від вказаного елемента окремої методики розслідування, який має наукове і практичне значення не тільки за умови встановлення кореляційних зв'язків між елементами, а і в аспекті загального опису механізму певних різновидів злочинів, виявлення нетипових проявів злочинної діяльності тощо. Тобто криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики [5, с. 178].

З огляду на викладене зазначимо, що на сьогодні маємо всі підстави стверджувати, що криміналістична характеристика посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів та відображає злочин і складові його елементи [6, с. 423]. Вона є системою відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [7, с. 374]. Отже, криміналістична характеристика злочинного порушення недоторканності житла як складова частина відповідної окремої методики розслідування має містити систему відомостей про значущі елементи механізму вказаного злочину. Їх можна визначити з урахуванням загальних уявлень про структуру криміналістичної характеристики, специфіки складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, та безпосередньо особливостей злочинної діяльності в означеного виду.

Щодо структури криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів у науковій літературі висловлено значну кількість думок. Їх узагальнення дало М.В. Салтєвському підстави стверджувати, що загалом її елементи описують чотири складові злочину:

- 1) предмет безпосереднього посягання;
- 2) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні;
- 3) типову обстановку – слідову картину в її широкій інтерпретації;
- 4) особу злочинця [8, с. 267].

На нашу думку, слід погодитись, що перелік елементів криміналістичної характеристики певного виду злочину передусім визначається його складом. Проте необхідно підкреслити, що елементи складу окремих видів злочинів відрізняються. І щодо криміналістичної характеристики даний аспект має принципово важливе значення.

Наприклад, існують злочини, в яких немає предмету, адже злочинне посягання спрямоване або безпосередньо на правовідносини, що охороняються кримінальним законом, або на особу, якій завдається шкода, або ж лише виникає загроза заподіяння такої шкоди [9, с. 57]. Отже, предмет злочину не завжди є елементом криміналістичної характеристики. Водночас таким елементом у багатьох випадках є особа потерпілого. Тому коректніше вести мову не про предмет, а про об'єкт посягання як загальний елемент, що може бути притаманним будь-якому злочину. Зазначимо, що конкретизована структура криміналістичної характеристики може відрізнитись залежно від виду злочину і полягає в деталізації таких елементів складу злочину, які відіграють найважливішу роль у механізмі злочинної діяльності.

З огляду на сказане можна дійти до висновку про те, що структура криміналістичної характеристики порушення недоторканності житла має бути визначена з урахуванням з'ясування значення певних елементів складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, безпосередньо в механізмі злочинної діяльності.

Вибірковий аналіз матеріалів слідчої та судової практики за вказаною категорією кримінальних правопорушень дозволяє виокремити найтипівіші прояви злочинної діяльності, якими є такі: незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою заволодіння майном за відсутності ознак злочину проти власності (крадіжки, грабежу тощо); незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи з інших спонукань (ревнощів, помсти, помилки в об'єкті пошуку, хуліганських мотивів тощо); незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи працівниками органів правопорядку під час здійснення заходів з охорони публічного порядку, здійснення оперативно-розшукової діяльності, превентивних поліцейських заходів тощо; незаконне проведення обшуку та огляду в житлі чи іншому володінні особи; незаконне проведення інших слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, заходів забезпечення кримінального провадження у житлі чи іншому володінні особи; незаконне виселення особи з житла за відсутності належних підстав, не уповноваженою особою, з порушенням встановленого порядку; незаконне вселення до чужого житла, надання його в оренду чи інше користування, вчинення інших дій, спрямованих на порушення недоторканності житла тощо.

Своєю чергою аналіз складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, дозволяє виокремити такі елементи, що безпосередньо впливають на формування криміналістичної характеристики цього виду злочину:

- 1) предмет злочину – житло або інше володіння особи;
- 2) потерпілого – фізичну особу;
- 3) об'єктивну сторону у вигляді однієї з форм діяння, визначеного диспозицією ст. 162 КК України;
- 4) загальний суб'єкт злочину;
- 5) прямий умисел;
- 6) кваліфікуючі ознаки у вигляді спеціального суб'єкта (службової особи), а також застосування насильства чи погрози його застосування.

Наведені обставини дають можливість виокремити елементи, які доцільно включити до складу криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла.

Предмет злочину. Оскільки цей елемент є обов'язковою ознакою складу злочину, він, безперечно, завжди присутній у механізмі злочинної діяльності і пов'язаний із іншими елементами криміналістичної характеристики. Зазначимо, що з позицій криміналістичного інтересу принципово важливе значення має виокремлення типових ознак предмета посягання – житла чи іншого володіння особи. На відміну від кримінально-правової характеристики тут особливе значення мають не стільки юридичні, а і фізичні ознаки предмета. Тобто слід виокремити кількісно-якіс-

ні показники, коли злочинні дії вчиняються щодо житла (квартир, будинків, дач, кімнат тощо), інших приміщень (гаражів, складів, сараїв тощо), транспортних засобів, інших володінь (банківських сейфів, камер сховищ тощо).

Водночас із предметом, на нашу думку, має розглядатись *обстановка* злочинного порушення недоторканності житла. Цей елемент криміналістичної характеристики злочину, крім таких компонентів, як місце та час його вчинення, включає типові умови, зокрема правовий режим житла та іншого володіння особи як різновиду майна. Тобто обстановка злочину у цьому разі тісно пов'язана з його предметом, оскільки злочинні посягання нерідко полягають у порушенні встановлених нормативно-правовими актами вимог порядку проникнення до житла. Отже, стан нормативно-правового регулювання питань захисту недоторканності житла в Україні безпосередньо впливає на особливості механізму вказаних злочинів.

Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочину досліджується шляхом встановлення типових соціально-демографічних і морально-психологічних ознак, а також стосунків із підозрюваним (обвинуваченим). Важливим також є віктимологічний аспект поведінки потерпілого та його дії чи бездіяльність після виявлення факту посягання на своє житло чи інше володіння.

Зі свого боку *особа злочинця* також включає типові відомості соціально-демографічного, морально-психологічного характеру, а також про зв'язки з потерпілим. Проте щодо вказаного елемента найважливіше значення мають типові мотиви і мета злочинної поведінки, діяльність у складі організованої групи чи злочинної організації, психофізіологічний стан у момент вчинення злочину. Крім того, частина порушень недоторканності житла вчиняється спеціальним суб'єктом – службовою особою. Це можуть бути працівники органів правопорядку (прокуратури, поліції, органів безпеки тощо), інших органів державної влади чи місцевого самоврядування. У такому разі в межах криміналістичної характеристики слід встановлювати їх типові службові функції, з виконанням яких пов'язані факти вчинення злочину.

Спосіб злочину традиційно вважають центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Стосовно злочинного порушення недоторканності житла способи можуть бути як повноструктурними, тобто включати підготовку, безпосереднє вчинення та приховування злочину, так і усіченими. Типові відомості про відповідні прийоми й операції, що застосовують зловмисники, надають можливість детально розкрити механізм відповідних злочинів, одержати уявлення про інші компоненти криміналістичної характеристики зазначених злочинів, зокрема слідів та обстановки. У вказаній категорії кримінальних правопорушень до структури способу злочину належать як безпосередньо прийоми та операції з проникнення до житла, проведення в ньому обшуку, огляду, виселення тощо, так і вчинення інших дій, що супроводжують вищевказані, наприклад, насильницькі дії до інших осіб, пошкодження або знищення їхнього майна, фальсифікація процесуальних документів тощо. У деяких випадках ці дії утворюють окремий склад злочину, тому слід визначити типові зв'язки вказаного злочину з іншими в межах єдиних технологій злочинної діяльності. Також важливе значення має з'ясування типових знарядь злочину, використання яких характерне для його вчинення у певний спосіб.

Типові сліди злочинного порушення недоторканності житла, на нашу думку, доцільно розглядати водночас зі способом злочину. Адже різноманіття можливих способів безпосередньо впливає на визначення слідової картини певної події. Так, наприклад, сліди проникнення до житла особи з метою побиття потерпілого з мотивів помсти за певну образу будуть суттєво відрізнятися від слідів незаконного обшуку в приміщенні, проведеного працівниками правоохоронного органу. Отже, відірване від способу описання слідів у межах криміналістичної характеристики цих злочинів буде малоінформативним.

Отже, до структури криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла належать типові відомості про такі елементи:

- 1) предмет та обстановку злочину;
- 2) особу потерпілого;
- 3) особу злочинця;
- 4) способи та сліди злочину.

В цілому науковці підкреслюють кілька основних аспектів теоретичної та практичної значущості криміналістичної характеристики злочинів: подальший розвиток теорії криміналістики, допомога у вирішенні завдань досудового розслідування, сприяння у побудові окремої методики розслідування, системне пізнання сутності відповідного виду злочинної діяльності тощо. Сто-

совно окремої методики розслідування злочинного порушення недоторканності житла вагомим є підкреслення практичного значення вказаної наукової категорії саме для побудови відповідної криміналістичної методики та визначення напрямів і вирішення завдань у процесі розслідування.

З огляду на це слід наголосити, що відомості, представлені в криміналістичній характеристиці вказаного виду злочинів, безпосередньо в окремій методиці мають бути основою для визначення типових слідчих версій у типових слідчих ситуаціях розслідування, типових тактичних завдань розслідування, формулювання рекомендацій з особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій. У практичній діяльності органів досудового розслідування практичне значення криміналістичної характеристики окремого виду злочинів полягає, передусім, в наданні слідчому орієнтуючої інформації, необхідної для висунення версій та визначення напрямів розслідування в конкретному кримінальному провадженні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що структура криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла обумовлюється специфікою складу злочину та механізму злочинної діяльності. Відповідно її елементами є типові відомості про предмет та обстановку злочину, особу потерпілого, особу злочинця, способи та сліди злочину.

Практичне значення криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 162 КК України, полягає у сприянні в побудові відповідної окремої криміналістичної методики як інформаційної основи для визначення типових версій і типових тактичних завдань розслідування. Вона також може бути використана безпосередньо під час досудового розслідування вказаного виду злочинів з метою висунення версій та визначення напрямів розслідування, а також надання слідчому інформації про можливі специфічні, нетипові прояви злочинної діяльності. Тому формування криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла на підставі узагальнення значної кількості емпіричного матеріалу є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.01.2018).
2. Кримінальний кодекс України // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/find2?text=162> (дата звернення 11.01.2018).
3. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), 2001. 240 с.
4. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
5. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. Вісник Криминологічної асоціації України. 2013. № 5. С. 173–180.
6. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. Криміналістика: підруч. / за заг. ред. В.Ю. Шепітька. 5-ге вид. перероб. та доповн. К.: ІнЮре, 2016. 640 с.
7. Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. Криміналістика: підручник / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
9. Бондаренко О.С. Аналіз понятійного аспекту «безпредметних злочинів» у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. № 9–2. Т. 2. С. 57–59.